
VOTIVNI DAROVI SV. ROKU KOT PRIPROŠNJA ZA ZDRAVJE

Željko Dugac

95

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljeno zaobljubno darovanje votivov v cerkvi sv. Roka na Petrakovem Brdu pri Dugi Resi na Hrvaškem. Predstavljen je dored darovanja in tipi votivov. Prikazana je vloga sv. Roka kot zaščitnika v preteklosti in sedanjosti.

KLJUČNE BESEDE: Hrvaška, etnologija, ljudska medicina, verovanje, votivi, svetniki, sv. Rok

ABSTRACT

The article presents votive offerings in the church of St Rok on Petrakovo Brdo near Duga Resa in Croatia. It describes the ritual of offering and the types of offerings and also the role of St Rok as a patron saint in the past and present.

KEY WORDS: Croatia, ethnology, folk medicine, beliefs, votive offerings, saints, St Rok

Uvod

V članku podajam izsledke raziskovanja zaobljubnega darovanja votivov v cerkvi sv. Roka na Petrakovem Brdu pri Dugi Resi (Hrvaška), ki je povezano s prošnjami, usmerjenimi na svetnika kot zavetnika pred boleznimi. Darovanje votivov poteka na dan sv. Roka – 16. avgusta, in je do danes ohranilo svoj stari obrazec, v katerem se po sveti maši podarjajo na oltar voščeni votivi, ki kažejo razne zunanje anatomske oblike človeškega telesa.

Prispevek je nastal v okviru projekta raziskovanja votivov, ki poteka na ozemlju Hrvaške od leta 1997 dalje. Odkrivamo kraje, v katerih so ohranjeni identifikacijski votivi in so še živi običaji zaobljubnega darovanja. Želimo razjasniti etnomedicinsko in zgodovinsko-medicinsko, etnološko, antropološko in zgodovinsko-umetniško naravo votivov. V pričujočem besedilu se bom omejil le na predstavitev nekaterih etnološko zanimivih detajlov, ki so bili zapisani ob terenskem delu na področju Mrežniškega dekanata Zagrebske nadškofije oziroma na območju Petrakovega Brda.¹ To se je pokazalo kot posebno zanimivo, ker so se tukaj vse do naših dni ohranili običaji zaobljubnega

¹ Posebej se zahvaljujem župniku v Dugi Resi Mateju Jezerincu in Jani Mihalić, etnologinji iz Mestnega muzeja v Karlovcu, ki sta mi izjemno pomagala in me podpirala pri izpeljavi te raziskave.

darovanja, ki sem jih v drugih krajih na območju osrednje Hrvaške, Hrvaškega Primorja, Istre in Dalmacije našel le v fragmentih ali izključno v literaturi. Poleg ohranjenega običaja so se ohranili tudi lepi primerki voščenih votivov, katerih starost sega v prvi dve desetletji 20. stoletja.

Zaobljubno darovanje je dejanje, s katerim se ljudje, v teku zgodovine in vse do danes, želijo ozdraviti bolezn ali preprečiti, da bi se pojavila, ali se zahvaliti božanstvu za dobljeno zdravje. V prispevku želim poudariti etnomedicinsko razsežnost tega dejanja.

Ne glede na možnost razpravljanja o tem, ali moremo darovanje votivov uvrstiti v eno izmed metod obsežnega konglomerata, ki mu pravimo "ljudska medicina", bom v tem delu zaradi strnjnosti in preprostosti besedila opustil razpravljanje o tem, ali votivi zares spadajo v ljudsko medicino, in nasploh, kaj sodi v sestav ljudske medicine, o variacijah ljudsko, izročilno, meščansko ter o zapletenih in ne povsem razjasnjenih pretapljanjih med "ljudskim" in "uradnim" skozi zgodovino medicine in kulture sploh. Votivna darovanja se godijo skozi vso zgodovino v vseh družbenih plasteh. Ljudske medicine niso uporabljale samo, če se izrazimo z nespretnim izrazom, "široke ljudske plasti", temveč je segala v vse družbene plasti, v teku zgodovine pa se je pogosto intenzivno prepletala tudi z uradno medicino. Posebej je treba poudariti dejstvo, da so bili votivi v času antične Grčije tudi del uradne medicinske prakse.²

Votivi nam bodo v članku za pričo do danes živečega koncepta, v katerem se je pojmovanje izvira in narave zdravja in bolezn, življenja in smrti ter ukrepov, s katerimi je mogoče zavarovati ali pridobiti zdravje in odvrniti bolezen, neločljivo povezal z božanskim, ob možnosti, da se na to božansko vpliva z zaobljubnim darovanjem, ki naj bi spremenilo potek bolezn in izzvalo dobrodejno zdravilni učinek.

Prispevka ne bo spremljal tipični metodološki obrazec etnoloških del, temveč bom v njem najprej poskušal podati kratek zgodovinski potek uporabe votiva in opisati življenje sv. Roka in posebnosti njegovega čaščenja in področja njegovega varstva. Podani bodo tudi razpoložljivi podatki o sami cerkvi sv. Roka v kraju Petrakovo Brdo in opisani obstoječi votivi. Potem bo predstavljen celotni potek obreda, pri katerem se darujejo anatomski votivi, na koncu pa bom poskušal obrazložiti njihov izvor in razloge za naše današnje zanimanje za to problematiko.

Pomembno je omeniti tudi dejstvo, da so bile podane ugotovitve zbrane ob raziskovanju terena v avgustu leta 1999 in v maju leta 2000. Pri raziskovanju terena na dan sv. Roka dne 16. avgusta 1999 je bil zapisan potek obreda in opravljeni pogovori z romarji. Večina izmed njih je bila po rodu s Petrakovega Brda in iz Karlovca, k sv. Roku pa so romali od svoje mladosti. Zaradi posebnosti položaja, v katerem nisem mogel dobiti popolnih podatkov od pripovedovalcev, in zaradi želje posameznih romarjev, naj njihova imena in neposredne izpovedi ostanejo brezimne, v članku navajam samo ime pripovedovalke Milke Mihalić, rojene Pogačić, iz Duge Rese. Posebej bi želel še omeniti, da sem zelo zanimive podatke dobil v pogovoru z župnikom Matejem Jezerincem, ki je

² Tedaj so darovali v Asklepijevih svetiščih, ki so bila hrami in zdravilišča obenem in iz katerih izhaja tudi zdravnik Hipokrat.

že okoli 30 let v službi v raziskovani župniji. Posebno dragocene podatke mi je dala gospa Jana Mihalić, etnologinja v Mestnem muzeju v Karlovcu, ki že leta spremlja romanja k sv. Roku.

Votiv – zaobljuba – telo

Pod pojmom *votiv* ali *zaobljubni dar* razumem tridimenzionalen predmet, ki s svojo plastično obliko oponaša obliko človeškega telesa ali njegovega posamičnega organa. Takšen votiv se lahko imenuje tudi anatomski ali identifikacijski votiv, enak pomen pa bosta imela tudi izraza *zaobljuba* ali *priprošnja* oziroma *telo* (“*tijelo*”) ali *telesce* (“*telce*”), ki se običajno uporabljata na raziskovanem kraju.

Gre torej za predmet, ki se s svojo simbolično, asociativno ali konvencionalno obliko povezuje s prošnjo in/ali zahvalo prosilca (Makarovič 1991: 89). Terenske najdbe so narekemale, da so v tem prispevku obdelani samo tridimenzionalni votivi iz voska, ki kažejo razne telesne dele.

Pod pojmom *zaobljubiti se* (“*zavjetovati se*”, “*zareči se*”) razumem skupek dejanj, s katerimi se vernik pripravlja na romanje, in samo dejanje romanja, ki je sestavljeno iz spovedi, sodelovanja v liturgiji z izročitvijo denarnega daru in sprejemom obhajila, ter dejanje zaobljubnega darovanja anatomskega votiva na oltar v posebnem obhodu po liturgični slovesnosti.

Votivi skozi čas

Darovanje votivnih darov ob zdravstvenih težavah ali kot zahvala za ozdravitev je pojav, ki spremlja človeško družbo od pradavnih časov pa vse do danes. Že stara mezopotamska in egipčanska kultura uporabljata prinašanje zaobljubnih darov (Schauerte 1965: 897), v antiki pa srečamo darove, za katere moremo z gotovostjo reči, da so bili prinešeni zaradi zdravstvenih težav (prim. Margotta 1967: 54; Jaeger 1988: 9–17). Te votive so prinašali v Eskulapova in Higiejina svetišča, navadno kot izraz zahvale za ozdravitev po zdravljenju, ki so mu bili podvrženi bolniki v teh svetiščih in ki so jih med drugim sestavljali razni medicinski postopki (Grmek 1963: 212).

Kršćanstvo je zelo hitro sprejelo običaj zaobljubnega darovanja in ga vključilo v svoj svetovni nazor in svoj liturgični obrazec. Votivi živijo skozi ves srednji vek, potem posebno v času protireformacije, na našem območju pa so intenzivno zastopani v celem 19. in v prvi polovici 20. stoletja.

V drugi polovici 20. stoletja so številne reforme, posebno pri oblikovanju liturgičnih prostorov po II. Vatikanskem koncilu, izzvale opuščanje starih obrednih obrazcev in njihovo zamenjavo z novimi in sodobnejšimi tipi pobožnosti. Stari načini zaobljubnega darovanja anatomskih votivov se izgublajo, zamenjujejo pa jih nove oblike darov, recimo odtisi slik, napisane zahvale, ročna dela in sveče (prim. Radauš–Ribarić 1993: 115–125; Biškup 1993: 26–36).

Ne glede na modernizacijo in spremembe pa so nekatere krajevne cerkve vendarle obdržale svoj pradačni obrazec podarjanja votivov. Ni bilo dovolj ohraniti samo starega obrazca darovanja, obdržati so se morali tudi sami predmeti, ki naj se darujejo. Glede

votivov je v tem obdobju treba omeniti dvoje. Darovane predmete so nekoč izdelovali obrtniki, svečarji-lectarji ali zlatarji in srebrarji. Po drugi svetovni vojni so te stare obrti postopoma zamirale, spremembe v družbi in politični svetovni nazor pa so neugodno vplivali na romanja in stare oblike ljudske pobožnosti, tako tudi na izdelovanje samih anatomskih votivov. Ker jih je izdelovalo vse manj obrtnikov, se je njihovo število zmanjševalo ali pa so celo izginjali s tržišča. Po drugi strani pa so voščeni votivi, ki so se nekoč podarjali v cerkvi, na srečo tam ostali shranjeni, tako da so se mogli uporabljati še dolga leta, vsakič na novo pri sicer enakem obredu. Razlog, da so se mogli ohraniti, je bil v nekaj preprostih življenjskih dejstvih. Ko je bila v cerkve vpeljana električna, za razsvetljavo ni bilo treba več uporabljati sveč, in s tem je odpadla navada pretapljanja voščениh votivov. Ker je upadalo število lectarjev, ki so izdelovali voščene votive, in jih romarji niso mogli več kupovati pri njih, se je cerkev odločila, da jih zagotovi sama. Tako so jih verniki lahko kupovali v cerkvi (navadno v zakristiji), ki ji je bil s tem zagotovljen tudi dodatni dohodek in možnost, da se pobožnost nadaljuje. K vsemu temu je prispevalo tudi represivno ravnanje komunistične oblasti; s takimi oblikami pobožnosti pa se je ves cikel mogel laže in preprosteje opravljati znotraj cerkve brez prisotnosti širše javnosti in brez nevarnosti za eno ali drugo stran.

Iz literature, spominov posameznikov in še danes žive prakse je znano, da so se podarjeni voščeni votivi redno odnašali z oltarjev in se na novo prodajali. Nekdaj so se na novo prodajali lectarjem, ti so jih spet prodajali romarjem in tako je to šlo v krogu (Filipović 1933: 99). Spremembe so povzročile, da so lectarji v nekem trenutku iz tega kroga izpadli, njihove izdelke pa so romarji nato kupovali neposredno v cerkvi, kjer so jih tudi zaobljubno darovali; tam so jih naslednjič spet lahko kupili in "kroženje" votivov se je tako nadaljevalo.³

Komu in zakaj se darujejo votivi?

V krščanstvu se je čudežni ozdravitvi bolnika od nekdanj namenjala posebna pozornost, to je bilo eno izmed pomembnih znamenj božjega delovanja in božjega usmiljenja ter izraz močne in nepremagljive vere. Zelo zgodaj se je izoblikovala skupina svetnikov, h katerim so se ljudje obračali, kadar so imeli posamezne telesne bolezni.⁴ S časom in po potrebah se je ta skupina svetnikov menjavala in dopolnjevala, zgodnjekrščanskim mučenikom pa so se postopoma pridruževali tudi svetniški liki novih časov.

Srednji vek je čas številnih epidemij, med katerimi so najhujše posledice puščale tiste, ki so jih raznašali povzročitelji kuge. Vse do 15. stoletja so se ljudje ob teh epidemijah zaobljubljali sv. Sebastijanu zaradi razširjenega verovanja, da se kuga prenaša z

³ To "kroženje" votivov je še vedno mogoče najti v nekaterih lokalnih svetiščih, kot je Mati Božja pod Okićem na severu Hrvaške. V Sloveniji sem podoben primer odkril v Nevlju pri Kamniku, kjer se na dan sv. Štefana prinašajo leseni votivi domačih živali.

⁴ Že v zapisih Gregorja iz Tours opazamo, da verniki na grobu sv. Martina molijo ob raznih telesnih boleznih. *Glej v: S. Georgii Florentini Gregorii, Opera omnia, Patrologiae Latinae, tomus 71, Turnholt Belgium, Bruxelles, 1980, col. 924. (Georgii Florentini Gregorii 1980: 923–25)*

Apolonovimi puščicami, pa tudi zaradi tega, ker so strelne rane na svetnikovem telesu spominjale na kužne bule (Grgić 1990: 524–525). Zobljubljali so se tudi sv. Fabijanu, čigar god se je slavil isti dan kakor Sebastijanov. Po koncilu v Konstanci, ki je trajal od leta 1414 do 1418, pa je bil kanoniziran nov svetnik – “*Beati Rochi confessoris, contra pestilenziam adjutoris*” (Acta Sanctorum: 382).

Sv. Rok je, kakor nam poroča *Acta sanctorum*, živel na prehodu med 13. in 14. stoletjem, rojen je bil leta 1280 ali 1295 (Acta Sanctorum: 381), umrl pa je leta 1327. Njegovemu očetu je bilo ime Ivan (Joanne), materi pa Liberija, bila sta plemiča v današnjem Montpellieru (Monte Pessulanum). Ker starša dolgo nista mogla imeti otrok, sta opravljala zaobljube in molitve ter v pozni dobi dobila otroka. Rok je od mladih nog kazal svetniške lastnosti. Že kot detetu se mu je pokazalo na prsih znamenje rdečega križa (Acta Sanctorum: 400). V ljudskem poučnem čtivu o življenju svetnikov iz 1768. leta Hilarion Gasparotti navaja, da je svetnik kot dojenček ob sredah in petkih hotel samo po enkrat sesati pri materi (Gasparotti 1768: 484).

Rok je zgodaj izgubil starše, razdelil imetje siromašnim in se odpravil na romanje v Rim. Na tej poti se je srečal s strahotami kuge in ob tej priložnosti začel pomagati obolelim z nego in z molitvijo. Posebno se je izkazal s svojo skrbjo za kužne bolnike v mestu Aquam pendentem (Acta Sanctorum: 403). Legenda o svetnikovem življenju nam potem z množico posameznosti sporoča, kako je pomagal od kuge obolelim v mnogih mestih Italije,⁵ dokler se ni tudi sam okužil. Bolezen je preživel, vendar je pustila na njegovem videzu posledice, tako da ga someščani in sorodniki ob njegovi vrnitvi v rojstno mesto niso spoznali. Ker je bil to čas vojn med Francijo in Italijo, je bil osumljen kot vohun in zaprt v celico za celih pet let vse do svoje smrti. Gasparotti nam v navedenem delu *Cvet Szveteih...* nazorno poroča o svetnikovi smrtni uri in o milostih, ki so bile tedaj podeljene. Angel je namreč ob smrti sv. Roku sporočil, da lahko dobi od Boga katero koli milost. Svetnik je tedaj zaprosil, naj bodo vsi kužni (okuženi), ki bodo v svoji bolezni z vero klicali po njem Boga, rešeni te strašne bolezni.⁶ Nadalje beremo, da so po smrti našli ob svetnikovem truplu prižgane sveče in tablico z napisom, naj vsi, ki imajo kugo, zaprosijo za varstvo sv. Roka (Gasparotti 1768: 491).

Čaščenje takega svetnika je v času številnih epidemij naglo raslo, tako se je že v drugem desetletju 15. stoletja iz južne Francije razširilo v severno Italijo, do konca 15. in v naslednjem stoletju pa se je razširilo na celo Evropo ter preseglo dotedanje kulte svetnikov varuhov pred kugo.⁷ Njegove relikvije so častili kot čudodelne v mnogih mestih, posebno pa v Benetkah, in sicer od leta 1485, ko so bile prinesene tja (Vauchez 1968: 269). Lahko domnevamo, da se je čaščenje iz Benetk razširilo tudi v naše kraje, kjer so že na začetku 16. stoletja častili Rokove cerkve v Istri (Gartolić, Grah 1991: 138).

⁵ ...“beati Rochi confessoris, qui multas Italiae urbes a morbo epidemiae signo crucis liberavit...” (Acta Sanctorum: 382)

⁶ ...“da vsi kusni, koji budu uffano vu svojem betegu tebe po meni zazivali, naj budu od strassnoga onoga betega oslobodgyeni.” (Gasparotti 1768: 489)

⁷ “Publica venerato ex reliquiis sacris in Hispania, Galia, Taurini, item in Italia, Germania, ac Belgio: patrocinium tempore pestis.” (Acta sanctorum, 384)

Rok ali Rocus je torej postal glavni varuh pred kugo, pa tudi pred epidemijami nalezljivih bolezni.⁸ Potem ko so se kužne epidemije konec 18. stoletja umirile, se je čaščenje vnovič okrepilo v 19. stoletju, ko so izbruhnile epidemije kolere,⁹ v 20. stoletju pa je sv. Rok predvsem patron širokega področja varstva pred raznimi telesnimi (nenalezljivimi) boleznimi. Ta univerzalnost varstva pred telesnimi boleznimi ga bolj kakor druge svetnike približuje čaščenju Device Marije, ki jo v ljudstvu spoštujejo kot univerzalno zdravnico. Zato tudi ni čudno, da so ob Devici Mariji prinašali največ zaobljubljenih darov ravno sv. Roku.

Ko iščemo zapisane podatke o darovanju anatomskih votivov in o področju varstva sv. Roka, bomo ugotovili, da se že prve publikacije, v katerih se objavlja etnološko gradivo, ukvarjajo z zaobljubljenimi darovi sv. Roka. Tako v *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slovena* iz leta 1896 naletimo na naslednje besedilo: "Sveti Rok je priprošnjik tistih, ki so bolni na nogah ali rokah. Ta dan ima ljudstvo za praznik in hodi na romanja. Pri maši daruje na oltar denar, vlakna, sveče, roke in noge, ki so jih lecionarji naredili iz voska." ("Sveti je Rok zagovornik onih, koji boluju na nogama ili rukama. Taj dan drži narod za svetak i polazi na proštenje. Kod mise daruje na oltar novce, vlakno, svijće, ruke i noge, što su ih licitari napravili od voska") (Horvat R. 1896: 244).

Iz navedenega besedila vidimo, da so se na svetnika obračali tisti, ki so imeli bolne noge in roke, in to nas opozarja, da svetnik ni ostal samo varuh pred kužnimi boleznimi.

Splošno je razširjen pojav, da se ikonografsko sv. Rok upodablja z razgaljeno nogo, na kateri s prstom kaže rano (Grgić 1990: 513). To naj bi bila rana na področju dimelj in kaže bubonske spremembe na dimeljskih limfnih vozlih, značilnih pri obolelih za bubonsko kugo. Razne ikonografske obdelave drže, v kateri svetnik kaže svojo rano v dimljah, posebno pa še sramežljivo prikrivanje "neprimernih" področij, so pripeljale do tega, da se je bubonska rana preselila niže na bedro, v nekaterih predstavitvah, ki so sramežljivo skrivale gornje dele noge, pa prav do kolena. V zavesti gledalcev je ta tipična drža, ki kaže "bolno" nogo, izzvala analogijsko povezavo, pa je svetnik postal priprošnjik za vse bolezni nog, v logični povezavi tudi rok.

Isti način vzporeditve je bubonsko rano na svetnikovi nogi povezal z vsemi drugimi ranami in nasploh s spremembami v kontinuiteti epidermisa, tako da je svetnik postal varuh pri vseh vrstah ran, zlati še tistih, ki se težko celijo. Ta svetnikov patronat je tudi danes izražen na raziskovanem območju na Petrakovem Brdu.¹⁰

Poleg navedenih bolezni je svetnik dobil še zelo širok patronat nad raznimi telesnimi boleznimi, zaradi katerih so se razvili različni tipi ljudskih pobožnosti in etnomedicinskih

⁸ ..."liberaretur civitas a peste & contagione epidemiae." (*Acta Sanctorum*, 386)

⁹ Epidemija kolere, ki je v Evropi izbruhnila v 19. stol., je pomenila povsem novo izkušnjo. Po naglem prodiranju in veliki smrtnosti je spominjala na kugo, zato so jo ljudje celo enačili z njo. Med ljudstvom je še danes mogoče najti mnenje, da sta kuga in kolera ista boazen. (Prim. A. Muzur, A. Škorobonja: Kuga, kolera i kult svetog Roka u Istri, *Medicus* 2/2, 1995: 207-215)

¹⁰ Po navedkih Mateja Jezerinca. Ne glede na dejstvo, da so se ljudje zaobljubljali svetniku zaradi poškodb ali bolezni kože ali celih organov, lahko opazimo, da voščeni votivi s Petrakovega Brda ne kažejo nobenih deformacij, ne površinskih ne globinskih, marveč posnemajo zgolj videz zdravih organov človeškega telesa.

metod.¹¹ Teh različnih etnomedicinskih metod niso mogle prezreti ekipe Higienškega zavoda in Šole narodnega zdravja iz Zagreba, ki so se v 30. letih tega stoletja trudile za zdravstveno izobraževanje in izboljševanje higienskih razmer med kmečkim prebivalstvom bivše Jugoslavije. Danes so njihove fotografije prvovrstno bogastvo, ker odkrivajo številne pozabljene metode ljudskega zdravljenja. Za nas so pomembne, ker kažejo ženske iz Kotor Varoša (Kotorišće) v Bosni in Hercegovini, ki na pokopališču sv. Roka molijo pred svetnikovim kipom in tolčejo kamen, katerega prah se pije pri “ženskih boleznih in pri glavobolu” (Arhiv – Fototeka Oddelka za zgodovino medicine HAZU). Kakor vidimo, je svetnikov patronat v tem času zajemal tudi glavobol in “ženske bolezni”. Na ozemlju na Petrakovem Brdu še danes častijo sv. Roka kot varuha pred glavobolom in v ta namen v procesiji okoli oltarja nosijo na glavo pritrjene voščene vence. Patronat nad t.i. ženskimi boleznimi ni ugotovljen v povezavi s sv. Rokom, ker pa je tam kip svete Agate, lahko domnevamo, da so v tej cerkvi v preteklosti, morda pa tudi še danes, molile tudi ženske, ki so imele težave z materinstvom in dojenjem.

Cerkev sv. Roka

Cerkev sv. Roka na Petrakovem Brdu, ki danes pripada župniji sv. Petra v Dugi Resi (nekoč sv. Peter na Mlaki ali Mrežnici), spada v Mrežniški dekanat Zagrebške nadškofije (Draganović 1975: 104). Prvo omembo te cerkve bomo našli v zapisniku kanonske vizitacije iz leta 1704. V njej je opisana lesena kapela, narejena iz hrastovih brun s stropom. Posebej je navedeno, da se kapela dobro zapira, da ima dve okni in preddurje (t.i. *kapić*, prekrito s hrastovimi deščicami). Zvona ni in tudi zvonika ne, notri pa je oltar, posvečen sv. Roku (Arhiv Župnijskega urada sv. Petra, Duga Resa). Po navedenem opisu, ki ga je verjetno napisal arhidiakon Mužinić in ki je morda tudi blagoslovil kapelo, lahko opazimo, da je kapelica s svojim preddurjem sledila izgledu tipičnih božjepotnih cerkvic, razsutih po krščanski Evropi. Domnevamo, da je bil kraj priljubljen med večjim številom romarjev, ker so leseno kapelico v 18. stoletju podrli in postavili zidano cerkev (Arhiv Župnijskega urada sv. Petra, Duga Resa). V 19. stoletju so cerkev še dograjevali, iz sredine tega stoletja pa izvira še danes ohranjena oltarna slika sv. Roka, na kateri se v ozadju vidijo upodobitve bolnikov, ki se šepaje ali na nosilih bližajo svetniku. Na baročnem oltarju je še kip sv. Sebastijana, tudi varuha pred kugo,¹² in sv. Agate, zavetnice mater in dojilj; pri njej so iskali pomoč za zdravljenje prsnih boleznih nasploh. Tu je tudi sv. Elizabeta Ogrska, zavetnica revnih in ubožnih.

Naš čas je cerkvi dodal zidano preddurje ter novo in večjo zakristijo. Prenove bi bile mogle neugodno vplivati na morebitne votive znotraj same cerkvene ladje. Danes cerkev v svoji notranjosti ne hrani zaobljubnih darov, kot so slike, zahvale, bergle, nakit

¹¹ Sv. Roku so verniki prinašali votivne darove, od njega pa so nekaj jemali olje, ki je gorelo pred njegovo sliko ali kipom. To olje so uporabili za zdravljenje (*Acta Sanctorum*, 387), oz. so si z njim oboleli od črne smrti mazali “ture in bule” (Miklavčić, Dolenc 1972: 370). Na raziskovanem območju nisem naletel na podobno šego.

¹² Ljudska potreba, da bi se zaobljubljalo več svetnikom, katerih varstvo zajema isto bolezen, se poudarjeno izraža ravno pri sv. Roku, sv. Sebastijanu in sv. Fabijanu. Pa čeprav je cerkev posvečena enemu samemu svetniku, se bodo v njej skoraj vedno našli tudi kipi in slike drugih svetnikov z istim pokroviteljstvom.

ipd, ki jih romarji navadno puščajo v drugih romarskih cerkvicah. V njej je en sam sodobnejši uokvirjeni odtis slike sv. Roka, na katerem je precej nespretna roka napisala zahvalo za svetnikovo pomoč "v hudi bolezni". Kakor pravi župnik, je bila v cerkvi nekoč lesena bergla, ki jo je tam pustil nekdo po ozdravitvi ob romanju pred več ko 50 leti.

Ker je kraj, v katerem stoji cerkviča, tradicionalno siromašen, romarji v tej cerkvi nikoli niso puščali predmetov, ki bi presejali njihove gmotne možnosti. Voščeni predmeti so bili vrhunec razpoložljivega. Pogosto so se podarjale posebne doma izdelane voščene sveče v obliki klobka. Lahko samo ugibamo, ali so romarji vanjo kdaj nosili tudi razne druge nenavadne predmete, naprimer priprave in orodje za vsakdanjo rabo, ki so izzvale poškodbo, ali kose oblačil.

102

Kar je danes vidno in ohranjeno, so voščeni votivi, ki s svojo obliko posnemajo razne dele človeškega telesa, kot noge in roke, ter celo telo. S svojim videzom izdajajo, da jih je v prvih dveh desetletjih 20. stoletja izdelal kak krajevni lectar. Poleg navedenih oblik so tu še posebne voščene sveče v obliki vrvice, t.i. "venčki", ki se polagajo okoli molilčeve glave, najverjetneje domač izdelek. Med tukajšnjimi votivi nisem naletel na dobro znano obliko žabe.¹³

"Zaobljubiti se sv. Roku"

Vsak vernik med romanjem k sv. Roku na Petrakovem Brdu stori nekaj dejanj, ki so v svojem jedru podobna dejanjem v drugih romarskih krajih in ki so neločljivo povezana z nekaterimi zakramenti in liturgičnimi obrazci. V tem prispevku ne opisujem priprav za romanje, predstavljam pa dejanja, ki se godijo od prihoda pred cerkev in nadalje.

Po prihodu romarji najprej opravijo zakrament spovedi, če tega niso storili med pripravami na romanje, in sicer v posebej pripravljenih odprtih spovednicah, ki so postavljene okoli cerkve. Po spovedi se začne sveta maša – liturgična slovesnost. Maše so na sam dan sv. Roka, navadno od zgodnjega jutra ob 7. uri, potem pa vnovič ob 9. in 11. uri ter popoldne navadno ob 18. uri. Slovesne maše se tudi ponavljajo na prvo nedeljo po svetnikovem prazniku. Navadno se, kakor pravi župnik, na sam dan sv. Roka odpravijo na romanje, na t.i. "babje proščenje", starejši ljudje, medtem ko mladi in zaposleni prihajajo prvo nedeljo po prazniku.

Med liturgičnim obredom romarji najprej darujejo gmotna sredstva, tj. denar, zaobljubno darovanje, ki je v središču naše pozornosti in ki obstaja v prinašanju anatomskih votivov, pa sledi po liturgičnem obredu med obhodom okoli oltarja.

Preden se začne zaobljubno darovanje, si je treba priskrbeti predmet, ki mu romarji navadno pravijo telo (*tijelo*) ali telesce (*telce*), redkeje pa priprošnja (*zagovor*).¹⁴ Redkokdaj romarji prinesejo to telesce s seboj. Izjemoma je mogoče opaziti kak voščen votiv, ki prihaja od sodobnih lectarjev iz Marije Bistrice. Lectar, ki je navzoč na proščenju pri cerkvi, voščenih votivov ne prodaja, še več, ko sem na prodajalko lectarskih izdelkov naslovil vprašanje, ali ima tela (*tijela*), telesca (*telca*), priprošnje (*zagovore*), votive (*votive*),

¹³ Zanimivo je opozoriti na članek "Votivi nerotkinja", objavljen v *Etnologu* leta 1928, kjer M. K. Nikolajev navaja, da so votivi nerodovitnice (v mislih ima votive v obliki žabe) tudi v zaobljubnih krajih sv. Roka.

¹⁴ Po navedbah anonimnih pripovedovalcev.

Obhod okrog oltarja in darovanje anatomskih votivov na dan sv. Roka v cerkvi sv. Roka, Petrakovo Brdo, Hrvaška (foto Ž. Dugac, 1999)

zaobljube (*zavjete*) ali figurice (*figurice*), mi ni znala niti odgovoriti, kaj naj bi to bilo. Voščeni votivi se namreč v tem romarskem kraju dobijo v cerkveni zakristiji, tam obstaja posebna lesena škatla, v kateri so v pregrajenih predelkih voščeni predmeti, ki s svojo obliko posnemajo razne dele človeškega telesa, ter voščene vrvice – venci. Za vsak vzeti votiv romarji v zakristiji pustijo določeno vsoto denarja.

Potem sledi obhod okoli oltarja, in sicer hodeč ali na kolenih. V tem kraju se to dejanje imenuje “videti sv. Roka” (“*vidit svetog Roka*”); obvezno ga opravi vsak romar, ne glede na to, ali bo še posebej daroval votiv na oltar. Med obhodom se molijo razne molitve, ki si jih vernik izbere sam, rožni venec ali tiste, ki so posvečene sv. Roku. Romarji, ki so dali zaobljubo sv. Roku in ki darujejo telesce, obhod okoli oltarja pogosto ponavljajo. Ob vsakem prehodu mimo oltarne slike ali pa glede na ritem molitve poljubljuje majhno razpelo, ki stoji na oltarni mizi; z njim se tudi križajo. Navadno ves čas nosijo v roki zaobljubni dar ali voščeni venec okoli glave, ki bo po opravljenem obhodu položen na oltarno mizo. Verniki sami izberejo število obhodov okoli oltarja; običajno ga obhodijo tolikokrat, kolikor to zahteva dolžina molitve, ali pa tolikokrat, kolikor votivov želijo prispevati. Molilec se po obhodu in po vseh molitvah, ki si jih je izbral, pokriža z blagoslovljeno vodo iz kropilnice in odide iz cerkve. S tem je izpolnjeno tisto, čemur ljudje pravijo, da so se “zaobljubili sv. Roku” (“*da su se svetom Roku zarekli*”), vendar se vse spet ponovi naslednje leto na svetnikov praznik, dokler se ne dopolni število let, za katerega se je vernik zaobljubil, da bo opravljal to dejanje. Najpogostneje pa je ta zaobljuba dosmrtna, še več, navadno jo dasta mati ali oče za svojega bolnega otroka in jo obnavljata vsako leto do konca življenja; potem se s staršev prenese na otroka, ki tudi vsako leto opravlja cel romarski sklop in daruje določeni votiv.¹⁵ Pogosto

¹⁵ Po navedbah anonimnih pripovedovalcev.

se dogaja, da žene nadaljujejo ves zaobljubni obrazec, ki so ga prevzele od svojih mater, vključno z darovanjem anatomskih votivov po sveti maši. Moški navadno prevzamejo samo del obrazca, v katerem opravijo spoved, obhajilo in obhod okoli oltarja, ne darujejo pa anatomskih votivov.¹⁶

Kdor se zaobljublja sv. Roku, se pri tem zavezuje, da bo zaobljubo izpolnjeval, "ko bo mogel", se pravi, da je oproščen prihoda v svetišče in dajanja zaobljube, če mu to peprečujejo bolezen, slabo vreme ali kaka "opravičljiva" okoliščina. Nerednost pri izpolnjevanju zaobljube v prosilčevi vesti zbuja strah pred kaznijo, zato vsakdo skrbno pazi, da se to ne dogaja. Če se po kakem naključju zgodi, da vernik ne more priti na svetnikov god ali prvo nedeljo po prazniku, bo pomolil k svetniku doma ali kjer pač je, po kaki drugi osebi pa mu bo poslal dar.¹⁷

104

Po končanem obrednem delu proščenja verniki nadaljujejo družabno življenje ob cerkvi na majhnem sejmu. Nekoč so verniki obvezno nosili s seboj košarice s hrano in se krepčali z njo na prostem okoli cerkve.¹⁸ Del vernikov v družbi sorodnikov, prijateljev in znancev še danes použije s seboj prineseno hrano, vse več pa je tistih, ki jo kupijo na licu mesta. Na proščenju se navadno zbirajo ljudje s širšega območja Karlovca, Petrakovega Brda, Duge Rese in Vukove Gorice.

Govor daru

Z zaobljubnimi darovi, ki upodabljajo razne dele telesa ali celo telo, se predstavljajo oboleli telesni deli, prosilčeva bolezen ali poškodba in slabost določenega organa. Votiv s svojim obstojem v svetišču predstavlja to telo ali njegov del, ki je potreben božanskega vpliva, ki je bolan in potrebuje zdravljenje. V prosilčevi zavesti bi moral votiv kazati svetniku, na kateri organ je treba delovati, s svojim obstojem v svetišču pa stalno obnavljati to funkcijo. Po drugi strani pa se ves čas zahvaljuje, če je ozdravitev že prišla, in na ta način zagotavlja, da se bo pridobljeno zdravje obdržalo tudi v prihodnosti. Votivi torej odkrivajo dobro znano in med ljudmi zelo razširjeno načelo analogijskega mišljenja ter posnemovalne (imitativne) in nalezljive (kontagiozne) magijske oblike¹⁹ (prim. Frazer 1977: 20–21).

V ljudskih predstavah človeško telo ni anatomsko-fiziološko organizirana enota, ki se ravna po nekih bioloških, kemijskih in fizikalnih zakonitostih. Bolezen tudi ni posledica nekih interakcij znotraj te enote, temveč nekaj, kar je v organizem prišlo od zunaj, kar je samostojno in se prav zato da odstraniti kot celota (prim. Radenković

¹⁶ Med raziskovanjem nisem v cerkvi opazil nobenega moškega, ki bi prinesel kak anatomski voščeni votiv, enako pa mi je omenila tudi Jana Mihalić, etnologinja Mestnega muzeja v Karlovcu, ki že dolgo vrsto let spremlja navedena romanja.

¹⁷ Po navedbah pripovedovalke Milke Mihalić, Donji Velemerić 4, Barilović – Duga Resa (r. 1927).

¹⁸ Po pripovedi Mateja Jezerinca.

¹⁹ Zaradi posnemanja oblike molilčevega organa vsebujejo votivi tudi imitativno načelo. Kontagiozno načelo se izrazi, kadar je votiv del molilčeve obleke, kak predmet osebne uporabe ali telesni del – npr. lasje. Še danes je mogoče opaziti, da se v cerkev nosijo prameni las. Zlasti zanimive so ugotovitve iz cerkve sv. Miklavža v Alicanteju (Španija). Kontaktnost je razvidna tudi iz samega dejanja, saj vernik zadržuje votiv v roki ali okoli glave, da bi ustvaril pristno razmerje med telesom in predmetom, preden ga položi na oltarno mizo.

1996: 9–20). Bolezen navadno nastane zaradi delovanja neke nadnaravne sile, pa naj gre za bitja, kakor so vešče, čarovnice idr., ali zaradi vpliva živali ali samih ljudi, ki imajo posebno moč, kakor npr. zli pogled. Bolezen je povezana tudi z Bogom in s posameznimi božjimi svetniki, ki imajo možnost, da človeka rešijo vsakega zla, če se obrne nanje z molitvijo, lahko pa mu pošljejo bolezen kot kazen, kot opomin zaradi zlih dejanj, ki jih je storil, kot pokoro ali kot preskus vernosti. Najpogosteje se po tej predstavi bolezen oglašča zaradi grešnosti in pomanjkanja kesanja za storjene grehe (Dugac 1999: 48–65). Votiv je medij, po katerem se želi spodbuditi božje ali svetniško delovanje, da bi se bolezen preprečila ali odstranila iz telesa.

Po verskem pojmovanju sveta velja za poglobitni način, s katerim se pridobi božja naklonjenost, če se želeno stanje (zdravje) izprosi, in sicer z zaobljubo, postom, z dobrimi deli ipd. Po magijskem pojmovanju sveta v tem smislu ni potrebna molitev, temveč je treba opraviti neko vrsto dejanj, navadno z uporabo določenih predmetov. Ta sklop dejanj, besed in predmetov bi moral zagotoviti spremembo reda stvari (prim. Ghas A. 1944: 8–9, 49). Votivi združujejo obe načeli, molitev, značilno za religijsko zamisel, in uporabo predmeta kot magijskega medija oziroma predmeta kot medija v komunikaciji z božanskim. S tem so votivi uspešno združili različna načela in s svojo prilagodljivostjo zagotovili svoje dolgo trajanje in obstoj.

Pomembno je omeniti tudi detajl, da anatomske zaobljubni darovi, ki se darujejo v cerkvi na Petrakovem Brdu, posnemajo videz zdravega organa človeškega telesa. Razlog za to je predvsem praktičnost izdelovalca votivov, da z istim modelom ustrezne različnim potrebam uporabnikov. Vendar je bistveno tudi dejstvo, da vernik z votivom, ki ima videz zdravega organa, želi v svetišču predstaviti svetniku, kakšen organ ali telo bi želel imeti.

Sklep

Opravljen raziskovanje zaobljubnih darov in čaščenja sv. Roka razkriva, da votivi niso le predmet zgodovine, temveč je njihova uporaba živa še danes. Z menjavo prevladujočih boleznih prebivalstva se sicer spreminja patronat določenega svetnika, vendar nikakor ne izginja, marveč se prilagaja potrebi danega časa. Tako je sv. Rok kot prvotni varuh pred kugo in nalezljivimi boleznimi z zmanjšanjem in izginjanjem teh boleznih postal varuh pri raznih drugih telesnih boleznih.

Votivi lahko imajo pravadno obliko, kakor je to v kraju raziskovanja, v drugih svetiščih pa se tudi prilagajajo novemu času, potrebi in okusu. Ne glede na to, ali so prilagojeni ali stare oblike, jasno izražajo nepretregano potrebo komunikacije človeka in božanskega ob vprašanju zdravja in boleznih. S tem kažejo tudi na živo človekovo potrebo, da se v teh pomembnih življenjskih položajih izrazi v takšni obliki, ki mu jo narekuje njegova kultura in izročilo. Ta povezanost ob izročilu in pravadnih obrazcih, ki so se sčasoma stopili s krščanstvom, poudarja tudi potrebo, da gledamo pojav zdravja kot kategorije, ki ni samo odsotnost boleznih in nemoči, psihična in socialna blaginja, temveč ima svojo duhovno razsežnost in kulturni okvir.

LITERATURA

- ACTA SANCTORUM, 1658, Augusti 13–19, tomus III, St. Rochus, Antverpiae, repr. Culture et Civilisation.
- BARTOLIĆ M., GRAH I., 1991, Crkva u Istri, Pazin, Juraj Dobrila.
- BIŠKUP M., 1993, Teološko razmišljanje o suvremenim marijanskim zahvalnicama i darovima ex-voto, Bogoslovska smotra 1–2, str. 26–36.
- DRAGANOVIĆ K. ur., 1975, Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji, Zagreb, Biskupska konferencija Jugoslavije – Medicinska naklada.
- DUGAC Ž., 1999, Votivi kao pokazatelji zdravstvene kulture, Magistarski rad, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu.
- FILIPOVIĆ M. S., 1933, Slavonski votivi od voska, Glasnik etnografskog muzeja u Beogradu 8, str. 99.
- FRAZER J. C., 1977, Zlatna grana, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- GASPAROTT H., 1768, Cvetet szvetih ali sivlenye, y chini szvetczev koteri vu nassem Horvatczkem, iliti Slovenskem orszagu z-vekssum pobosnostjum, y z prodekum tretje tri meszeczce leta: najmre szzeppna, veliko-massnyaka, y malo-massnyaka postujuszce, tomus III, Beč, Josef Kurtzbök.
- GREGORII S. C. F., 1980, Opera omnia, Patrologiae Latinae, tomus 71, Bruxeles, Turnholti Belgium.
- GHAS A., 1944, Problemi moderne i stare magije, Bogoslovska smotra 1, 8–9, str. 49.
- GRMEK M. D., 1963, Bolnica, v: A. Šercer ur., Medicinska enciklopedija, Vol. 2, Zagreb, Leksikografski zavod FNRJ.
- GRGIĆ M., 1990, Rok, Sebastijan, v: A. Badurina ur., Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapasnog kršćanstva, Zagreb, Kršćanska Sadašnjost.
- JEAGER W., 1988, Eye votives in Greek antiquity, Documenta Ophthalmologica 68, str. 9–17.
- HORVAT R., 1896, Narodna vjerovanja s bajanjem. Koprivnica u Hrvatskoj, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena 1, str. 244.
- MAKAROVIĆ G., 1991, Votivi, Ljubljana, Slovenski etnografski muzej.
- MARGOTTA R., 1967, Medicina nei secoli, Milano, Mondadori.
- MIKLAVČIĆ M., DOLENC J. ur., 1972, Leto Svetnikov III, Ljubljana, Zadruga katoliških duhovnikov.
- MUZUR A., ŠKROBONJA A., 1995, Kuga, kolera i kult svetog Roka u Istri, Medicus, 2/3, str. 207–215.
- NIKOLAJEV M. K., 1928, Votivi nerotkinja, Etnolog 2, str. 43.
- RADAUŠ-RIBARIĆ J., 1993, Manifestacije marijanske pobožnosti s folklornim obilježjima Hrvata u pokoncilsko doba, Bogoslovska smotra 1–2, str. 115–125.
- RADENKOVIĆ LJ., 1996, Simbolika sveta u narodnoj magiji Južnih Slovena, Beograd, Prosveta.
- SCHAUERTE H., 1965, Votiv und Weihgaben, v: M. Buchberger ur., Lexikon fur Theologie und Kirche, v.X, Freiburg, Verlag Herder.
- VAUCHEZ A., 1968, Rocco, v: F. Caraffa ur., Bibliotheca Sanctorum, Roma, Istituto Giovanni XXIII della Pontificia Università Lateranese.

ARHIVSKI VIRI

- Fond: Župna spomenica i kanonske vizitacije, Arhiv župnog ureda Sv. Petra, Duga Resa.
- Fond: Zdravstveno prosvjeđivanje i higijenske prilike između dva svjetska rata, Arhiv – Fototeka Odsjeka za povijest medicine Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.

BESEDA O AVTORJU

Željko Dugac, mag., dr. medicine, diplomiral je na Medicinski fakulteti na Reki. Na prirodoslovno-matematični fakulteti v Zagrebu je na smeri Antropologija magistriral z delom *Votivi kot pokazatelji zdravstvene kulture*. Zaposlen je na Oddelku za zgodovino medicinskih znanosti na Hrvaški akademiji znanosti in umetnosti. Napisal je več člankov o votivih, amuletih in freskah kot viru za preučevanje zgodovine medicine.

ABOUT THE AUTHOR

Željko Dugac, M.A., Doctor of Medicine, graduated from the Faculty of Medicine in Rijeka. Mr. Dugac received his master's degree from the Department of Anthropology at the Faculty of Natural Sciences and Mathematics in Zagreb for the dissertation *Votive offerings as indicators of health culture*. He is employed at the Department for the History of Medical Sciences at the Croatian Academy of Sciences and Arts. Mr. Dugac has written many articles on votive offerings, amulets and frescoes as sources for the study of the history of medicine.

SUMMARY

VOTIVE OFFERINGS TO ST ROK, PLEADING FOR HEALTH

The article discusses the results of a research on votive offerings in the church of St Rok on Petrakovo Brdo near Duga Resa (Croatia). The offerings are brought to the church on St Rok's day, August 16, and have preserved a uniform course to the present: after Holy Mass wax votive offerings, representing various parts of the human body, are placed on altar. The article describes the course of the ritual, in which votive offerings are brought, the types, forms and material the offerings are made of, and the possible reasons for which they are donated.

The research of the role of the patron saint as a protector against diseases of the body and of the scope of his protection, established that in the past the saint was primarily a protector against the plague and other contagious diseases, but that nowadays believers turn to him especially in connection with various non-specific symptoms, mainly on the legs and arms, various wounds and open changes on the body, headaches, and in general for a variety of bodily diseases.